

مقدمه

سلام به تو دوست عزیز!

لفظ و معنی را به تیغ از یکدگر نتوان برید
کیست صائب تا کند جانان و جان از هم جدا

معرفی کتاب

در بخش «تاریخ ادبیات» سعی شده است تمام اطلاعات کتاب درسی از حالت تشریحی به صورت نمایه‌های دیداری‌تر درآید تا به آموزش، طبقه‌بندی و حفظ مطالب کمک کند.

در بخش «سبک‌شناسی» هم با طبقه‌بندی مطالب حفظی، سعی کرده‌ایم «تحلیل متون» را به صورت جدول‌های هدفمند و دیداری در آوریم تا تحلیل متون شکل منطقی پیدا کند و دانش‌آموزان عزیز مسیری منطقی و مشخص برای پردازش و تحلیل اطلاعات خود داشته باشند.

در بخش «زیبایی‌شناسی شعر»، «آرایه‌های ادبی» در قالب عبارات‌های کوتاه و هدفمند پردازش شده‌اند، تا ضمن بررسی دقیق تک‌تک آرایه‌های ادبی، با تمرین و تکرار این آموخته‌ها در متون نظم و نثر ملکه ذهن شوند.

در بخش «موسیقی شعر» به دو موضوع «قافیه» و «عروض» پرداخته شده است. برای یادگیری قافیه، وزن و اجزای آن

این کُد را با گوشه هوشمند
خود اسکن کنید و
به کتاب گوش دهید...

فهرست

۷

بخش ۱ تاریخ ادبیات ایران

۸	نمای کلی
۱۶	تاریخ ادبیات ۱
۲۷	تاریخ ادبیات ۲
۴۵	تاریخ ادبیات ۳

۷۹

بخش ۲ سبک‌شناسی و تحلیل متن

۸۰	نمای کلی
۸۶	سبک‌شناسی و تحلیل متن ۱
۱۰۴	سبک‌شناسی و تحلیل متن ۲
۱۲۰	سبک‌شناسی و تحلیل متن ۳

۱۳۱

بخش ۳ زیبایی‌شناسی

۱۳۲	نمای کلی
۱۳۵	زیبایی‌شناسی ۱
۱۴۰	زیبایی‌شناسی ۲
۱۴۷	زیبایی‌شناسی ۳

۱۵۵

بخش ۴ موسیقی شعر

۱۵۶	نمای کلی
۱۵۹	موسیقی شعر ۱
۱۶۹	موسیقی شعر ۲
۱۷۸	موسیقی شعر ۳

۱۹۱

پیوست

۱۹۲	فهرست آثار علوم و فنون ادبی ۱ و ۲ و ۳
۲۱۲	فهرست واژگان و کنایات

بخش ۱

تاریخ ادبیات ایران

نمای کلی

تاریخ ادبیات ایران (۱)

۱ زبان و ادبیات پیش از اسلام و قرون اولیه هجری (زبان‌های ایرانی از نظر تاریخی)

- ۱ فارسی باستان
- ۲ فارسی میانه
- ۳ فارسی نو

۲ شکل‌گیری و گسترش زبان و ادبیات ایران

- سه قرن اول هجری
- قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم
- شعر فارسی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم
  - ۱ آغاز شعر فارسی
  - ۲ ویژگی‌های شعر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم
  - ۳ موضوعات و درون‌مایه

نثر فارسی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم

- ۱ ویژگی‌های نثر فارسی در این دوره
- ۲ مهم‌ترین آثار منشور قرن چهارم و پنجم
  - ۱ شاهنامه ابومنصوری
  - ۲ ترجمه تفسیر طبری
  - ۳ تاریخ بلعمی

۳ زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم

- عوامل گسترش زبان و ادبیات فارسی
- پدیده‌های عمده زبان فارسی در این دوره
- شعر فارسی در قرون پنجم و ششم
  - ۱ ویژگی‌های شعر این دوره
  - ۲ موضوعات و درون‌مایه
- نثر فارسی در قرون پنجم و ششم
  - ۱ علل توجه نویسندگان به فارسی‌نویسی
  - ۲ انواع نثر در این دوره
  - نثر موزون (مسجع)
  - نثر فنی

تاریخ ادبیات ایران (۲)

۱ تاریخ ادبیات فارسی در قرن هفتم

- تأثیر حمله مغول بر ادبیات
- رونق ادبیات عرفانی
- سبک عراقی و دلایل نام‌گذاری آن
- وضعیت زبان در قرن هفتم
  - ۱ عوامل مخرب زبان در این دوره
  - ۲ پیامدهای مثبت حمله مغول
- تأثیر حمله مغول بر زبان
- شعر فارسی در این قرن

وضعیت نثر فارسی در این قرن

۱ ساده‌نویسی

۲ پیچیده‌نویسی

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان این دوره:

شاعران

مولانا جلال‌الدین بلخی (مولوی)

سعدی

فخرالدین عراقی

نویسندگان

نجم‌الدین رازی (نجم دایه)

عطا ملک جوینی

خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی

شمس قیس رازی

۲ تاریخ ادبیات فارسی در قرن هشتم

اوضاع سیاسی - اجتماعی و ادبی قرن هشتم

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان قرن هشتم

شاعران

خواجوی کرمانی

ابن یمین

حافظ

سلمان ساوجی

نویسندگان

عبیدزاکانی

حمدالله مستوفی

۳ تاریخ ادبیات فارسی در قرن نهم

مهم‌ترین رویداد سیاسی و اجتماعی این دوره

— پیامدهای منفی حمله تیمور

وضعیت فرهنگی و ادبی قرن نهم

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان این قرن

شاعران

— جامی

— شاه نعمت‌الله ولی

نویسندگان

— دولت‌شاه سمرقندی

۴ تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های دهم و یازدهم

— اوضاع سیاسی - اجتماعی قرن دهم (صفویه)

— اوضاع فرهنگی و ادبی قرن دهم

— وضعیت زبان و ادبیات فارسی قرن دهم

— ۱ دو جریان عمده شعر در اوایل قرن دهم

— ۲ ویژگی‌های عمده شعر در نیمه دوم قرن دهم

مهم‌ترین شاعران قرن دهم

— بابا فغانی شیرازی

— وحشی بافقی

— محتشم کاشانی

— فضای اجتماعی و سیاسی قرن یازدهم

— ویژگی‌های شعر قرن یازدهم

مهم‌ترین شاعران قرن یازدهم

کلیم کاشانی

صائب تبریزی

بیدل دهلوی

تاریخ ادبیات ایران (۳)

۱ تاریخ ادبیات قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دورهٔ بازگشت و بیداری)

اوضاع سیاسی و اجتماعی این دوره

عوامل مؤثر در بیداری جامعه و مشروطیت

عوامل ایجاد نهضت بازگشت

انجمن‌های ادبی مؤثر در تغییر سبک شعر فارسی

ویژگی‌های سبک بازگشت

قصیده‌سرایان و غزل‌سرایان این سبک

قصیده‌سرایان

صبای کاشانی

قآنی شیرازی

سروش اصفهانی

غزل‌سرایان

مجمر اصفهانی

فروغی بسطامی

نشاط اصفهانی

هاتف اصفهانی

وضعیت عمومی زبان و ادبیات عصر بیداری

شعر دوره بیداری

برخی شاعران این دوره

ادیب الممالک فراهانی

سید اشرف‌الدین گیلانی

ایرج میرزا

عارف قزوینی

محمدتقی بهار (ملک الشعرا)

فرخی یزدی

میرزاده عشقی

نثر فارسی در دوره بیداری

مهم‌ترین روزنامه‌ها، مجله‌ها و نشریه‌ها

صوراسرافیل (روزنامه)

نسیم شمال (روزنامه)

بهار

دانشکده

نوبهار

حوزه‌های ادبی نثر دوره مشروطه

۱ روزنامه‌نگاری

۲ داستان‌نویسی

۳ نمایش‌نامه‌نویسی

۴ ترجمه

۵ تحقیقات ادبی و تاریخی

برخی نویسندگان دوره بیداری

قائم مقام فراهانی

علامه علی اکبر دهخدا

۲ تاریخ ادبیات قرن چهاردهم (دوره معاصر و انقلاب اسلامی)

تاریخ ادبیات معاصر تا قبل از انقلاب اسلامی

اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره معاصر تا انقلاب اسلامی

شعر فارسی در دوره معاصر

دوره‌های شعر دوره معاصر تا انقلاب اسلامی

۱ دوره اول (دوره سلطنت رضا خان از سال

۱۳۰۴ تا شهریور ۱۳۲۰)

۲ دوره دوم (از آغاز حکومت محمدرضا پهلوی تا

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲)

۳ دوره سوم (از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا ۱۵

خرداد ۱۳۴۲)

۴ دوره چهارم (از سال ۱۳۴۲ تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷)

معروف‌ترین شاعران دوره معاصر (تا انقلاب اسلامی)

پروین اعتصامی

سید محمد حسین بهجت تبریزی (شهریار)

علی اسفندیاری (نیما یوشیج)

مهدی اخوان ثالث

نثر فارسی دوره معاصر

اولین‌ها در ادبیات معاصر

دیگر داستان نویسان معاصر

معروف‌ترین نویسندگان نسل دوم دوره معاصر

مهم‌ترین نویسندگان دوره معاصر

سید محمدعلی جمال‌زاده

جلال آل احمد

سیمین دانشور

۳ ادبیات فارسی انقلاب اسلامی

شعر دوره انقلاب اسلامی

مهم‌ترین درون‌مایه‌های شعر این دوره

شاخه‌های ادبیات معاصر در عصر انقلاب

نثر در دوره انقلاب اسلامی

برخی شاعران و نویسندگان دوران انقلاب

شاعران

قیصر امین‌پور

سیدعلی موسوی گرمارودی

سلمان هراتی

نویسندگان

محمد رضا سرشار

علی مؤذنی

سیدمهدی شجاعی

سعدی

فرمانروای ملک سخن
سی و پنج سال گرد جهان گشت و از هر
خرمنی خوشه‌ای چید (تجربه اندوخت).
در ادبیات تعلیمی سخن گوی ضمیر
خودآگاه ایرانی است.

در سرودن غزل‌های عاشقانه سرآمد شاعران و نویسندگان
فارسی‌زبان است.

در بیش‌تر قالب‌های ادبی طبع‌آزمایی کرده و شاهکارهای
ماندگاری خلق کرده است.

آثار:

«گلستان» به نثر مسجع (آموزش حکمت و اخلاق)
«بوستان» در قالب مثنوی (آموزش حکمت و اخلاق)

فخرالدین عراقی

از شاعران عارف بزرگ در قرن هفتم
سراینده غزل‌های عرفانی

آثار:

مثنوی عرفانی «عشاق‌نامه»
هر فصل درباره یکی از مباحث
عرفانی است
با تمثیل و حکایت پایان یافته است.

لمعات

در قالب نظم و نثر
در بیان سیر و سلوک عارفانه

◀ نجم‌الدین رازی

■ معروف به نجم دایه

■ از منشیان و نویسندگان توانا و وارسته قرن هفتم

■ آثار:

■ «مرصادالعباد» (مرصادالعباد من المبدء الى المعاد)

— در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی

— نثر گاهی ساده و گاهی دارای سجع و

— موازنه

— از متون والای عارفانه فارسی

— دارای احادیث، آیات و اشعاری از خود نویسنده و سایر شاعران

نثر شیوا، آراسته و دل‌انگیز

◀ عظامک جوینی

◀ از نویسندگان بزرگ قرن هفتم

— از خاندانی با نفوذ در دستگاه مغولان

— از نوجوانی به کارهای دیوانی پرداخت

و در سفرهای متعددی حضور داشت و

اطلاعات فراوانی درباره مغولان کسب

کرد و در تألیف اثرش به کار گرفت.

■ آثار:

■ «تاریخ جهانگشا»

— در شرح ظهور چنگیز، احوال و فتوحات او

— دارای اطلاعاتی درباره تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های

اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح

— نثر: مصنوع و دشوار

خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی

از چهره‌های علمی و سیاسی عصر ایلخانان
(جانشینان چنگیز)
وزیر مقتدر غازان خان و اولجایتو
مؤسس ربع رشیدی در تبریز (در حکم
دانشگاه آن زمان بوده است).

آثار:

- «جامع التواریخ»
- با نثری عالمانه و پخته

شمس قیس رازی

■ از نویسندگان زبردست قرن هفتم

آثار:

- «المعجم فی معاییر اشعارالعجم»
- از نخستین و مهم‌ترین آثار در علم عروض، قافیه،
بدیع و نقد شعر (علوم ادبی)

◀ **نوع نثر:** ساده و عالمانه

توجه! نثر مقدمه کتاب المعجم مصنوع است.

همکاری با میرزا جهانگیرخان صوراسرافیل در انتشار روزنامه‌اش
 روزنامه «سروش» ← روزنامه‌ای که دهخدا در استانبول
 منتشر کرد.
 نقش مؤثر در رواج نثر ساده و عامیانه (نثر داستان‌های
 «محمدعلی جمالزاده» و «صادق هدایت»)

آثار:

■ «لغت‌نامه» ← مفصل‌ترین کتاب لغت زبان فارسی و حاصل
 پژوهش‌های دهخدا در فرهنگ‌نویسی
 ■ «امثال و حکم» (مجموعه ضرب‌المثل‌ها و...)

۲

تاریخ ادبیات قرن چهاردهم (معاصر و انقلاب اسلامی)

ادبیات دوره معاصر تا انقلاب اسلامی

◀ **تعریف ادبیات معاصر:** ادبیات معاصر آثار ادبی هستند که پس از
 مشروطیت پدید آمده‌اند.

اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره معاصر

همزمانی با رویدادهایی مانند انقلاب مشروطیت، پایان سلسله
 قاجار و سلطنت رضاخان
 برنامه‌ریزی رضاخان برای مدرن کردن همه ابعاد جامعه
 همراه با استبداد و ارباب آزادی‌خواهان
 برکناری رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰ (هم‌زمان با جنگ جهانی دوم)
 تحت فشار کشورهای سلطه‌گر و جانشینی پسرش محمدرضاشاه
 گسترش و تثبیت ادبیات پس از سلطنت محمدرضاشاه در پی
 آزادی‌های نسبی سیاسی و اجتماعی و جلب نظر روشن‌فکران

نوآوری و اندیشه‌های باستان‌گرا

گرایش به شعرهای ترجمه‌ای

تجدد و نوگرایی در ابعاد مختلف زندگی ایرانیان با آغاز قرن بیستم

شعر فارسی در دوره معاصر

■ نقطه شروع شعر نو: سال ۱۳۰۰ یعنی اندکی پیش از سلطنت رضاخان

● «شعر نو» عنوان شاخص و برتر در شعر دوره معاصر

■ پیشگامان شعر نو: (به خاطر تلاش برای تغییر شعر از نظر قالب و محتوا)

● بانو شمس کسمایی

● تقی رفعت

● جعفر خامنه‌ای

● ابوالقاسم لاهوتی

● نیما یوشیج

■ اقدام نیما در تغییر و تصرف در ماهیت شعر قدیم و ارائه ماهیتی نو از آن

■ ایجاد تحول در زبان، تخیل، احساس، معنی، فرم و ساخت شعر توسط نیما

دوره‌های شعر فارسی معاصر متناسب با رویدادهای سیاسی-اجتماعی

۱ دوره اول: از ۱۳۰۴ تا شهریور ۱۳۲۰ (دوره سلطنت رضاخان)

۲ دوره دوم: از شهریور ۱۳۲۰ تا ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ (آغاز

حکومت محمدرضا پهلوی)

۳ دوره سوم: از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا قیام ۱۵ خرداد

۱۳۴۲ (دوره مقاومت)

۴ دوره چهارم: از سال ۱۳۴۲ تا انقلاب ۱۳۵۷

۱ دوره اول:

دوره سلطنت رضاخان (از ۱۳۰۴ تا شهریور ۱۳۲۰)

دوره درخشش نیما

دوره جدال بر سر شعر کهنه و نو

۲ دوره دوم: از آغاز حکومت محمدرضا پهلوی تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

آزادی فضای سیاسی نسبت به دوره اول
انتشار اشعار نیما و سایر نوگرایان در برخی نشریات مانند
«روزگار نو» و «سخن»
تشکیل اولین کنگره نویسندگان و شاعران ایران (تیرماه سال
۱۳۲۵) به عنوان مهم‌ترین حادثه ادبی
ارائه شعر «آی آدم‌ها» از سوی نیما در اولین کنگره نویسندگان
و شاعران و رواج شیوه نیما در کنار شعر سنتی

۳ دوره سوم: از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

حاکمیت دوباره استبداد و تحولات چشمگیر در جامعه ایرانی
ادامه جریان «شعر نو تغزلی» و تقویت آن از طرف حکومت تا حدی که از
گسترده‌ترین جریان‌های زمان خودش (در دهه ۱۳۲۰ و اوایل ۱۳۳۰)
سرخوردگی و یأس روشن‌فکران و شعرا پس از وقایع کودتای ۲۸
مرداد و رواج جریان سمبولیسم اجتماعی یا شعر نو حماسی
توجه شاعران این دوره به مسائل سیاسی و اجتماعی و
مشکلات و آرمان‌های مردم

۴ دوره چهارم: از سال ۱۳۴۲ تا انقلاب ۱۳۵۷

ایجاد رنگ و مفهومی نو در معنی «مبارزه» و متشنج شدن
فضای جامعه
اجتماعی و حماسی بودن مسیر عمده شعر
دوره کمال جریان‌های ادبی دوره‌های پیشین
دستیابی هنری‌تر و بهتر شاعران به جوهر شعر نسبت به گذشته
نقد اجتماعی، مضمون غالب شعر

معروفترین شاعران معاصر (چهار دوره)

- فریدون توللی
- نادر نادرپور
- فریدون مشیری
- فروغ فرخزاد
- اسماعیل شاهرودی
- احمد شاملو
- منوچهر آتشی
- محمدرضا شفیعی کدکنی
- پروین اعتصامی
- محمدحسین شهریار
- هوشنگ ابتهاج
- نصرت رحمانی
- منوچهر شیبانی
- مهدی اخوان ثالث
- سیاوش کسرایی
- پرویز ناتل خانلری
- حمید مصدق
- مهدی حمیدی شیرازی

پروین اعتصامی

- رخننده اعتصامی معروف به پروین
- از خانواده‌ای اهل شعر و ادب
- پدرش اعتصام‌الملک آشتیانی از فضیله‌های زمان بود و در تربیت اخلاقی و ادبی او نقش به‌سزایی داشت.
- سبک پروین در **قصیده** مانند ناصر خسرو است و روان و لطیف
- مانند **قصاید سعدی**
- سبک پروین در **قطعات**: به شیوه **انوری** و **سنایی**
- **اوج سخن پروین**: در **قطعات**
- **سراینده پرکار مناظره** (گفت‌وگو میان دو انسان، دو جاندار یا دو شیء)
- روی آوردن به **مضامین اخلاقی** و **پند و اندرز** و انعکاس **اوضاع نامطلوب سیاسی - اجتماعی**
- وجه عمده تمایز شعر پروین از دیگران: شکل تصرف وی در مضامین و کیفیت ارائه آن‌ها

آثار نظم و نثر موجود در سه کتاب علوم و فنون ادبی (۱،۲،۳) به

ترتیب الفبا

نوع متن	نویسنده	نام اثر
نثر	حسن بیگ روملو	احسن التواریخ
نثر	عبید زاکانی	اخلاق الاشراف
نثر	جلال آل احمد	ارزیابی شتابزده
نظم	مہدی اخوان ثالث	از این اوستا
نظم	سلمان ہراتی	از این ستارہ تا آن ستارہ
نظم	سلمان ہراتی	از آسمان سبز
نظم	نیما یوشیج (علی اسفندیاری)	افسانہ
نظم	محمد رضا سرشار (رہگذر)	اگہ بابا بمیرہ
نثر	شمس قیس رازی	المعجم فی معاییر الشعار العجم
نثر	علامہ علی اکبر دہخدا	امثال و حکم
نثر	ملاحسین واعظ کاشفی	انوار سہیلی
نثر	کتاب دینی زردشتیان	اوستا
نظم	میرزادہ عشقی	ایدہ آل (سہ تابلوی مریم) (نمایشنامہ)
نثر	سیمین دانشور	آتش خاموش
نظم	مہدی اخوان ثالث	آخر شاہنامہ
نثر	مجلہ ای کہ سیمین دانشور با آن ہمکاری می کرد.	آرش
نظم	نیما یوشیج (علی اسفندیاری)	آی آدمہا
نثر	ہوشنگ گلشیری	آینہ های درداری
نظم	قیصر امین پور	آینہ های ناگہان
نثر	ظہیر الدین بابر	بابرنامہ

نوع متن	نویسنده	نام اثر
نثر	زین الدین واصفی	بدايع الوقایع
نثر	سید مهدی شجاعی	بدوک (فیلمنامه)
نثر	هوشنگ گلشیری	برّه گم شده راعی
نظم	سیدعلی موسوی گرمارودی	برآشفتن گیسوی تاک
نظم	سعدی	بوستان
نثر	جامی	بهارستان
نظم	قیصر امین پور	بی بال پریدن
نثر	ابوعلی بلعمی	تاریخ بلعمی
نثر	ناظم الاسلام کرمانی	تاریخ بیداری ایرانیان
نثر	ملک الشعرای بهار	تاریخ تطوّر نظم فارسی
نثر	عظاملک جوینی	تاریخ جهانگشا
نثر	حمدلله مستوفی	تاریخ گزیده
نثر	ملک الشعرای بهار	تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران
نثر	محمدبن جریر طبری	تاریخ الرّسل و الملوک
نظم	جامی	تحفة الاحرار
نثر	دولت شاه سمرقندی	تذکره دولت شاه
نثر	شاه طهماسب صفوی	تذکره شاه طهماسب
نثر	عطار	تذکره الاولیاء
نثر	جمعی از علمای ماوراءالنهر	ترجمه تفسیر طبری
نثر	میرزا حبیب اصفهانی	ترجمه سرگذشت حاجی بابا اصفهانی
نظم	محتشم کاشانی	ترکیب بند عاشورایی
نثر	احمدبن زید طوسی	تفسیر سوره یوسف
نثر	سید محمدعلی جمالزاده	تلخ و شیرین

سبک‌شناسی شعر دوره معاصر (تا انقلاب اسلامی)

ویژگی‌های زبانی شعر دوره معاصر

◀ واژگانی:

- ورود لغات و ترکیبات امروزی و جدید به شعر
- باز بودن دست شاعر برای استفاده از همه واژه‌ها

◀ دستوری:

- سادگی جمله‌بندی‌ها و روانی زبان شعر

ویژگی‌های ادبی شعر دوره معاصر

◀ آوایی:

- تغییر مشهود در قالب‌های شعری
- رواج شعر نیمایی و سپید در کنار قالب‌های سنتی
- عدم رعایت تساوی طولی مصراع‌ها و نابرابری تعداد پایه‌های آوایی مصراع‌ها
- واحد شعر عموماً بند است نه بیت
- انتخاب وزن و موسیقی، متناسب با لحن گفتار و زبان شعر

◀ بیانی:

- ورود طبیعی آرایه‌های بیانی به شعر
- گرایش به سمبل و نماد در تصاویر شعری
- نو بودن تشبیه، استعاره و تصاویر خیالی (صور خیال)
- عدم تکرار تصاویر شاعران دوره‌های گذشته

◀ بدیع معنوی:

- ورود طبیعی آرایه‌های بدیعی به شعر
- پسندیده بودن ابهام و معنی‌گریزی
- توجه به معنا و مفهوم
- جهت‌دهی محتوا و مفهوم به فرم و شکل

ویژگی‌های فکری شعر دوره معاصر

◀ محتوا:

- زمینی بودن معشوق (مانند دوره‌های آغازین شعر فارسی)
- مردم معمولی و عادی جامعه (عامه مردم)، مخاطب شعر شاعران

◀ تفکر شاعر:

- زمینی و پیرامون امور دنیوی
- نامحدود بودن و تنوع موضوع
- آزادی شاعر در انتخاب موضوع
- توجه به مسائل خصوصی، سیاسی و اجتماعی در شعر

◀ لحن شاعر:

- صمیمانه و متواضعانه
- کم شدن مدح، ذم و هجو

◀ سبک‌شناسی نثر دوره معاصر (تا انقلاب اسلامی)

ویژگی‌های زبانی نثر معاصر

◀ واژگانی:

- راه‌یابی واژگان اروپایی به زبان
- کاسته شدن واژه‌های عربی
- ورود واژه‌ها، کنایات و اصطلاحات عامیانه به نثر داستانی

• تأثیرپذیری نثر داستانی از زبان گفتار و محاورهٔ اقشار اجتماعی

◀ **دستوری:**

• حذف بسیاری از افعال و به هم ریختن ساختار نحوی جملات

• کوتاهی جملات و فعل‌ها

ویژگی‌های ادبی نثر معاصر

• از میان رفتن نثر فنی و مصنوع

• توصیف پدیده‌ها و شخصیت‌ها به صورت کوتاه، عینی، بیرونی و مشخص

• تنوع و گوناگونی قالب‌ها و ساختار داستانی

• تنوع گونه‌های نوشته‌ها: سفرنامه، خاطره، داستان (کوتاه و بلند)،

رمان، نمایش‌نامه و ...

• تنوع و گوناگونی سبک‌های داستان‌نویسی: سبک جمال‌زاده، سبک

آل احمد، سبک هدایت و سبک دولت‌آبادی

ویژگی‌های فکری نثر معاصر

◀ **تنوع مضمون در نثر داستانی:**

• داستان‌های اقلیمی، شهری، کودکانه، زنانه و ...

• نگارش رمان‌های تاریخی، سیاسی، علمی، فلسفی و ...

• ردّ پای آشکار اساطیر یونانی، رومی، هندی و عبری در داستان‌نویسی معاصر

• تأثیرپذیری ادبیات داستانی معاصر از مکتب‌های فلسفی و ادبی

قرن نوزدهم و بیستم اروپا مانند رمانتیسم، کلاسیسم، رئالیسم و ...

◀ **مضامین و موضوعات عمدهٔ داستان‌ها:**

• عشق، انسان، روستا، ستیز با خرافات، آموزش و پرورش، نفت،

مسائل زنان، روشن‌فکری، سرمایه‌داری، سنت، کارگری، سیاست،

استبداد، انقلاب، جنگ و ...

زیبایی شناسی (۳)

۳

بدیع معنوی

◀ نگاهی به گذشته

بدیع

◀ معنی لغوی «بدیع»: تازه و نو

◀ تعریف «بدیع» در ادب فارسی: مجموعه آرایه‌هایی که بر زیبایی لفظی و معنایی سخن می‌افزایند.

◀ شاخه‌های علم بدیع:

۱ آرایه‌های مربوط به تغییرات آوایی و موسیقایی (بدیع لفظی): سجع، جناس، موازنه، ترصیع، اشتقاق (هم‌ریشگی)، تکرار (واژه‌آرایی)، واج‌آرایی (نغمه حروف).

۲ آرایه‌های مربوط به زیبایی معنایی واژه‌ها (بدیع معنوی): اغراق، ایهام، تضاد، مراعات نظیر، تلمیح، تضمین، لف و نشر، حس‌آمیزی، حسن تعلیل، اسلوب معادله و تمثیل.

◀ بررسی آرایه‌های معنوی

مراعات نظیر

— در لغت: رعایت تناسب‌ها و هماهنگی‌ها

تعریف «مراعات نظیر» در اصطلاح ادبی:

آوردن واژه‌هایی در سخن که بایکدیگر ارتباط معنایی داشته باشند؛
به عبارت دیگر، اجزایی از یک کل معنایی باشند.

راز زیبایی مراعات نظیر در **تعامل** و **هم‌نشینی**
واژه‌هاست.

در گذشته خوانده‌ایم که به این آرایه «**شبكة معنایی**» و
«**تناسب**» هم گفته می‌شود.

تلمیح

در لغت: اشاره کردن با گوشه چشم

تعریف تلمیح در اصطلاح ادبی: اشاره سخنور در کلام خود به

داستان، آیه، حدیث و مثل

گنجانیدن یک **داستان بلند** در **سخنی کوتاه** که معانی بسیار
در کمترین واژه‌ها جای گیرد.

ایجاز هنری حاصل از تلمیح بسیار مهم، قابل توجه و
لذت‌بخش است.

تداعی معنا و یادآوری موضوع سبب **لذت** خواننده متن
می‌شود.

لازمه دریافت معنی و زیبایی تلمیح و شرط لذت بردن و
بهره‌مندی از آن، **آگاهی** داشتن و آشنایی قبلی مخاطب با
آن **داستان، آیه، حدیث، شعر و ضرب‌المثل** است.

تضمین

تعریف تضمین در آرایه ادبی: آوردن اصل آیه، حدیث، مصراع، بیت

یا اصل نوشته و سخن دیگری در شعر یا کلام.

نکته: آوردن نام شاعر یا نویسنده در تضمین ضرورت دارد. (مگر آنکه به دلیل شهرت، به ذکر نام نیاز نباشد)

◀ تأثیرات تضمین:

- کمک به بیان بهتر مقصود
- موجب التذاذ خواننده با ایجاد تنوع در ذهن او
- نشان دادن آگاهی گوینده از موضوعات مختلف

لف و نشر

◀ معنی لغوی «لف»: پیچیدن

◀ معنی لغوی «نشر»: گستردن

◀ تعریف «لف و نشر» در اصطلاح ادبی بدیع: «دو یا چند لفظ را ابتدا در کلام ذکر کنند، سپس دو یا چند لفظ دیگر بیاورند که هر کدام به نوعی با هر یک از آن لفظها در ارتباط باشد.»

نکته: معمولاً در لف و نشر بخش اول ناتمام و نیازمند ادامه مطلب است. ذهن شنونده منتظر ادامه مطلب خواهد بود. با آمدن دنباله مطلب در بخش دوم انتظار برآورده می شود.

◀ انواع لف و نشر

۱ مرتب: اجزای لف با اجزای نشر به صورت مرتب مطابقت دارند.

🏠 مثال:

برید و درید و شکست و بیست   یلان را سر و سینه و پا و دست
۱   ۲   ۳   ۴   ۱   ۲   ۳   ۴

در مثال بالا، هر کدام از کلمات مصراع اول (۱ و ۲ و...) با واژه‌های مرتبط با خود (۱ و ۲ و...) در مصراع دوم لف و نشر مرتب دارند.

۲ نامرتب (مشوش): اگر ارتباط لفها با نشرها نامنظم باشد.

مثال:

افروختن و سوختن و جامه دریدن پروانه‌زمن شمع‌زمن گل‌زمن آموخت
۱ ۲ ۳ ۲ ۳ ۱ ۳

تضاد

«تعریف اصطلاحی تضاد، در ادب:» استفاده از دو واژه که از نظر معنی عکس یا ضد یکدیگر باشند.»

نکته: «تقابل معنایی در تضاد موجب تداعی معانی می‌شود و موسیقی معنوی پدید می‌آورد.»

«ذهن از تداعی معانی متضاد و مقابله آن‌ها لذت می‌برد.»

«تضاد و تقابل معنایی بر روشنگری و زیبایی و لطافت سخن می‌افزاید.»

متناقض‌نما (پارادوکس)

«معنی لغوی: ضد یکدیگر بودن، ناسازی و نقیض هم بودن»

«تعریف:» آوردن دو واژه یا دو معنا در سخن که یکدیگر را نقض می‌کنند، چنان که جمع آن‌ها در زبان محال باشد و آفریننده زیبایی باشد.»

«تفاوت تضاد با متناقض‌نما (پارادوکس): تضاد آوردن دو امر متضاد است جدا از هم، بدون آن که همدیگر را نقض کنند، اما متناقض‌نما (پارادوکس) تضاد در یک امر است نه دو امر.»

مثال:

■ هوا سرد بود و اکنون گرم شد: متضاد

■ هوا هم سرد و هم گرم است: پارادوکس (متناقض‌نما)

موسیقی (۳)

۱

نگاهی به گذشته

الف. وزن شعر در کتاب علوم و فنون ادبی (۱):

آشنایی با پاره‌های کلام و هماهنگی آن‌ها / واج و انواع آن /
هجاء و انواع آن
علامت‌گذاری انواع هجاء / تجزیه شعر به هجاءهای کوتاه و
بلند (تقطیع هجایی)

◀ شناخت هم‌وزنی دو مصراع و دو بیت از طریق:

۱ جداسازی هجاءها و شناخت توالی و تکرار آن‌ها (تقطیع هجایی)

۲ شناخت پایه‌های آوایی و موسیقی کلام (وزن سماعی)

◀ مراحل یافتن وزن شعر:

درست خواندن و خوانش صحیح

نوشتن به خط عروضی

تقطیع هجایی و علامت‌گذاری هجاءها

ب. وزن شعر در کتاب علوم و فنون ادبی (۲):

لزوم شناخت موسیقی حاصل از تکرار یا توالی منظم پاره‌ها و
پایه‌های آوایی

چگونگی چینش پایه‌های آوایی یا ارکان عروضی

مهارت جداسازی و شناخت نشانه‌های هجایی و پایه‌های آوایی (ارکان عروضی)

- ل تشخیص و درک پایه‌های آوایی تکراری، منظم و همسان
- شناخت و تشخیص وزن و واژه‌ها (اوزان عروضی)
- نام‌گذاری پایه‌های آوایی و ارکان عروضی با وزن (واژه‌ها)
- توانایی جداسازی نشانه‌های هجایی به روش‌های مختلف
- سه‌تایی، چهارتایی، چهارتا - سه‌تایی، سه تا چهارتایی و ...
- مهارت در تشخیص پایه‌های آوایی یک‌لختی از دو لختی
- شناخت و نام‌گذاری پایه‌های آوایی همسان دو لختی (متناوب و دوری)

انواع وزن براساس نظم برش‌های آوایی و نوع چینش آن‌ها

۱ پایه‌های آوایی همسان

تک پایه‌ای (تکراری)

دولختی (دوری)

۲ پایه‌های آوایی ناهمسان

انواع پایه‌های آوایی

◀ **همسان تک پایه‌ای (تکراری):** حاصل تکرار یکنواخت و منظم یک پایه آوایی (رکن عروضی)

◀ **همسان دولختی:** حاصل تکرار متناوب دو پایه آوایی (رکن عروضی)

◀ **ناهمسان:** حاصل وزن و واژه‌های ناهمگون و غیرتکراری

برش آوایی (تقطیع به ارکان)

◀ **برش آوایی:** جداسازی نشانه‌های هجایی و یافتن نظم حاکم بر چینش آن‌ها

◀ **حالت‌های برش آوایی (تقطیع به ارکان):**

■ سه‌تایی (سه‌تا - سه‌تا)

🏠 **مثال:** --U / --U / --U / --U

فعولن، فعولن، فعولن، فعولن ← همسان تکراری

■ چهارتایی (چهارتا - چهارتا) **مثال:**

--U- / --U- / --U- / --U-

فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن ← همسان تکراری

■ چهارتا - سه تا **مثال:**

--U / -U-- / --U / -U--

مستفعلن، فعولن // مستفعلن، فعولن ← همسان متناوب (دوری)

■ سه تا - چهارتا

مثال: ---U / U--- / ---U / U---

مفعول، مفاعیلن // مفعول، مفاعیلن ← همسان متناوب (دوری)

■ علاوه بر این، حالت‌های دیگری هم مثل چهارتا - دوتا و چهارتا - یکی نیز وجود دارد که پر کاربرد نیست.

● در میان حالت‌های مختلف **برش آوایی** (تقطیع به ارکان) هر حالتی که نظم **یکنواخت** و **تکراری** داشته باشد، نسبت به دیگر حالت‌ها **اولویت** خواهد داشت؛ خواه همه **نشانه‌های هجایی** تکراری، یکنواخت و یکسان باشند؛ خواه به صورت **متوالی** و **متناوب** (دوری) این نظم رعایت شده باشد. به این حالت از قرار گرفتن پایه‌های آوایی و نشانه‌های هجایی «**همسان**» می‌گوییم.

نکته: اگر از رکن **آخر** هر مصراع، یک یا چند هجا کم شده باشد و اگر رکن **اول** هر مصراع با رکن **دوم** و رکن **سوم یکسان** نباشد، وزن آن بیت «**ناهمسان**» خواهد بود که در این درس نمونه‌های آن را خواهید دید.

نمونه‌هایی از اوزان ناهمسان

- فاعلاتن مفاعِلن فعَلن
- مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعَلن
- مفتعلن فاعلات مفتعلن فع
- مستفعلن مفاعِلْ مستفعلن فعل
- مستفعلن فاعلاتْ مستفعلْ
- فعلاتن مفاعِلن فعَلن
- مفعول فاعلاتْ مفاعیلْ فاعِلن
- مستفعلْ فاعلاتْ فعَلن (مفعول مفاعِلن فعولن)
- مفعول مفاعِلن مفاعیلن

۲

اختیارات شاعری - زبانی

■ «قابلیت‌های زبانی و وزنی که به شاعر امکان می‌دهد از ناهمواری‌های ایجاد شده در سخن رها شود و ناهماهنگی‌ها را به همواری تبدیل کند.»

انواع اختیارات شاعری

اختیارات زبانی

اختیارات وزنی

اختیارات زبانی

■ «اختیاراتی که شاعر با نحوه بیان و شیوه تلفظ خود اعمال می‌کند.»
به عبارت دیگر: «در هر زبانی کلماتی با دو یا چند تلفظ وجود دارد، شاعر اختیار دارد هر یک از این تلفظ‌ها را به کار گیرد.»

انواع اختیارات زبانی

۱ اختیار شاعری حذف همزه

اگر پیش از همزه آغاز هجا، صامت ی بیاید (همزه بین دو صامت قرار بگیرد) می‌توان آن را حذف کرد؛ مانند سرآغاز ← سراغاز = س را آغاز من ندانستم از اول که تو بی مهر و وفاي عهدنا بستن از آن به که ببندی و نپای

نکته: در بیت فوق چنانچه همزه‌ها را حذف نکنیم وزن شعر به دست نمی‌آید.

۲ اختیار شاعری «تغییر کمیت مصوت‌ها»

«شاعر مختار است به ضرورت وزن شعر مصوت کوتاه پایانی کلمه را بلند به حساب بیاورد و بالعکس.»

الف. بلند تلفظ شدن مصوت کوتاه:

گاهی شاعر بنا به ضرورت، کسره اضافه و «و» (ضمه) عطف یا ربط و نیز مصوت کوتاه پایان کلمه را بلند به حساب می‌آورد.

مثال: برای کسره اضافه:

در مصراع دوم بیت زیر، شاعر «دل پیر» را به گونه‌ای آورده که با وزن شعر مطابقت ندارد و ما به ناچار کسره اضافه «ل» را بلند تلفظ می‌کنیم.

توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر برنا بود

مثال: برای «واو» عطف یا ربط:

■ در مصراع اول بیت زیر «واو ربط» پس از واژه «خفت» را ناگزیر بلند تلفظ می‌کنیم تا وزن شعر درست شود.

پیوست‌ها

۱ فهرست آثار علوم و فنون ادبی ۱ و ۲ و ۳

۲ فهرست واژگان و کنایات

فهرست آثار علوم و فنون ادبی ۱ و ۲ و ۳

ردیف	نام اثر	صاحب اثر	توضیحات بیشتر
۱	اوستا	-	کتاب دینی زردشتیان که موبدان برای اجرای مراسم دینی آن را از حفظ می خواندند، سینه به سینه حفظ می شدند، سرانجام در دوره ساسانی به نگارش درآمد.
۲	یادگار زریران	-	از رساله های غیردینی فارسی میانه و پهلوی منظومه ای است که اصلی پارسی دارد.
۳	درخت آسوریک	-	از آثار بازمانده تعلیمی و اخلاقی که قطعه شعرهایی هم در میان اندرزنامه های منشور آن جای دارد و اصل پارسی دارد.
۴	شاهنامه ابومنصوری	دانشوران خراسان	نوشته به سال ۳۴۶ هجری (قرن چهارم) تاریخ گذشته ایران
۵	ترجمه تفسیر طبری	جمعی از دانشمندان عصر سامانی	تفسیر بزرگ قرآن کریم اصل کتاب نوشته: محمدبن جریر طبری (به عربی) ترجمه به فارسی توسط جمعی از دانشمندان دوره سامانی

ردیف	نام اثر	صاحب اثر	توضیحات بیشتر
۶	تاریخ بلعمی	ابوعلی بلعمی	ترجمه شده از عربی به فارسی به دستور منصور بن نوح سامانی ترجمه تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوك) مترجم اطلاعاتی درباره تاریخ ایران افزود و مطالبی از اصل تاریخ طبری را حذف کرد و اثری مستقل آفرید.
۷	تاریخ الرسل و الملوک	محمد بن جریر طبری	به زبان عربی
۸	سفرنامه	ناصر خسرو	در قرن پنجم و در شرح سفرهای نویسنده نوشته شده است.
۹	کشف الأسرار و عده الأبرار	ابوالفضل میبدی	تفسیر قرآن کریم به نثر موزون و تحت تأثیر نثر موزون خواجه عبدالله انصاری نوشته شده است.
۱۰	مخزن الاسرار	نظامی گنجوی	نمونه‌های زیبایی از نیایش دارد.
۱۱	کلیله و دمنه	ابوالمعالی نصرالله منشی	در سال ۵۳۶ (نیمه اول قرن ششم) تألیف شد. از مهمترین نمونه‌های نثر سبک عراقی است. نخستین نمونه نثر فنی است.

فهرست واژگان و کنایات

واژگان و کنایات علوم و فنون (۱)

ستایش

کلمه	معنی	سایر
بی نشان	بی نشانه	نایاب، نایافت
ولیک	اما	مخفف: ولیکن
نایافت	نایاب	نایافتنی، دست نیافتنی
عیان	آشکار	-
عین	چشم، دیده	-
از پرده افتادن	رسوا شدن	برملا شدن، آشکار شدن
در درون پرده جان	پنهان	مخفی

درس اول

کلمه	معنی	سایر
روبه بازی	حیله گری	-
گازر	رخت شوی	-
نمی یارست	نمی توانست	فعل مصدر «یارستن»
انگاشتن	پنداشتن	تصور کردن
دم نزد	نفس نکشید	چیزی نگفت، سکوت کرد
کم چیزی گرفتن	بی اعتنایی	-
حیله سازی	حیله گری	-

حیلہ و فریب	نیرنگ	دستان
-	ریاکاری	تزویر
مفید است	لازم می آید	به کار همی آید
بی خیالی	رها کردن اندوه	ترک غم گرفتن
-	سکوت کردن	دم نزدن
مرد	دنیا پیش چشمش سیاه شد	جهان بر چشم او شد تیره
-	کناره، ساحل	کرانه
-	شریف ترین انسانها	شریف تر خلائق
-	پست	حقیر
سپهمن: ترس	ترسناک	سپهمناک
-	توجه	التفات
-	میان	اثنا
-	راه، روش	طریق
-	لانه زنبور	زنبورخانه
-	عسل	شهد
-	شیرینی	حلاوت
-	تلاش بسیار	جد بلیغ
فعل مصدر «گسستن»	جدا شد	بگسست
-	خطرناک	پُر آفت
تداوم	همیشگی بودن	مداومت
سرشتها	طبیعتها	طبایع
-	ستون آفرینش	عماد خلقت
-	محل بازگشت	مرجع
-	قطعا	هرآینه
-	پشیمانی	ندامت
-	آماده	مهیا

-	چهارتایی	مربع
نوجوان	نوبرانه	نوباوه
-	محل اشراق و طلوع خورشید	مشرق
-	شکوه	فرّ
آنچه از مرده به جا می ماند	ارثیه	میراث
جنگل	جای پر درخت	بیشه
-	اطراف، کنار	طرف
-	روزگار	دهر

درس دوازدهم

کلمه	معنی	سایر
حسن تعلیل	دلیل و برهان نیکو آوردن	-
مؤذنی	اذان گفتن	مؤذن بودن
سمن	گل یاسمن	-
نوحه گری	سوگواری، عزاداری	-
دهان دوخته	ساکت	خاموش
حس آمیزی	آمیختن دو یا چند حس	-
فرمان پذیر	مطیع	-
هیئات	محال است	شبه جمله بیان اندوه
تلخکامان	اندوهگینان	شکست خوردگان
مذاق	ذائقه	قوه چشایی
استغنا	بی نیازی	-

گوز	خمیده	گوز
زمین بوس	سجده	کرنش کردن
مکافات	مجازات	-
حبشی	اهل حبشه	سیاه پوست
نجوا	زمزمه	-
شکسته	از اصطلاحات موسیقی	-
گل اندام	زیبا و خوش اندام	دارای اندامی مانند گل
لوح	تخته	صفحه
کوکب	ستاره	-
کرشمه	عشوه و حرکات زیبای صورت و بدن	
سپهر	آسمان	-
متاع	کالا	-
دل گزا	دل آزار	آزار دهنده دل، گزنده دل
برگ	توشه	-
غریب	غریبه، بیگانه	دور، متضاد «قریب»
تقریر	بیان کردن	-
حضرت	پیشگاه خانه	-
غلغل	جوشش	-
خجل	شرمنده	-
رخسار	چهره	-
پی	برای	به منظور
نوش	عسل	شهد، متضاد «تیش»
نمک پاش دل	آزار دهنده	-